

# РАЗВИТИЕ БЕЛОРУССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА В КОНТЕКСТЕ МИРОВЫХ УНИВЕРСИТЕТСКИХ ТРАДИЦИЙ

## «НАШ УВАЖАЕМЫЙ УЧИТЕЛЬ НАРОДНОГО УЧИЛИЩА И. А. СЕРБОВ»: ХОЦІМСКІ ПЕРЫЯД ЖЫЦЦЯ ВЫБІТНАГА ЭТНОГРАФА І АРХЕОЛАГА (1892–1903)

**А. У. Вайтовіч**

*Мінскі філіял Расійскага эканамічнага ўніверсітэта імя Г. В. Плеханава,  
вул. Радзьяльная, 40, 220070, г. Мінск, Беларусь, vaitovich.aliaksandra@gmail.com*

Мэта артыкула — рэканструяваць галоўныя накірункі дзейнасці І. А. Сербав па падчас працы ў Хоцімску. Паказана, што І. А. Сербав, выкладаючы ў народным вучылішчы, выдатна выконваў свае настаўніцкія абавязкі і неаднаразова атрымоўваў падзякі кіраўніцтва. Вызначана, што ён актыўна займаўся грамадскай дзейнасцю. Ён надрукаваў свой першы артыкул, удзельнічаў у правядзенні перапісу насельніцтва 1897 г., заснаваў народную бібліятэку, уступіў у настаўніцкае таварыства. Адзначана, што І. А. Сербав пачаў супрацоўнічаць з этнографам і археолагам Е. Р. Раманавым і прыняў удзел у фарміраванні этнаграфічнай калекцыі Рускага музея імператара Аляксандра III.

**Ключавыя словы:** І. А. Сербав; педагогіка; этнаграфія; краязнаўства.

## «НАШ УВАЖАЕМЫЙ УЧИТЕЛЬ НАРОДНОГО УЧИЛИЩА И. А. СЕРБОВ»: ХОТИМСКИЙ ПЕРИОД ЖИЗНИ ВЫДАЮЩЕГОСЯ ЭТНОГРАФА И АРХЕОЛОГА (1892–1903)

**А. В. Вайтович**

*Минский филиал Российского экономического университета имени Г. В. Плеханова,  
ул. Радиальная, д. 40, 220070, г. Минск, Беларусь, vaitovich.aliaksandra@gmail.com*

Цель статьи — реконструировать главные направления деятельности И. А. Сербова во время работы в Хотимске. Показано, что И. А. Сербов, преподавая в народном училище, отлично исполнял свои учительские обязанности и неоднократно получал благодарности руководства. Установлено, что он активно занимался общественной деятельностью. Он опубликовал свою первую статью, участвовал в проведении переписи населения 1897 г., основал народную библиотеку, вступил в учительское общество. Отмечено, что И. А. Сербов начал сотрудничество с этнографом и археологом Е. Р. Романовым и принял участие в формировании этнографической коллекции Русского музея императора Александра III.

**Ключевые слова:** И. А. Сербов; педагогика; этнография; краеведение.

**“OUR RESPECTED TEACHER OF THE PUBLIC SCHOOL  
I. A. SERBAU”: KHOTSIMSK PERIOD OF THE LIFE  
OF AN OUTSTANDING ETHNOGRAPHER  
AND ARCHAEOLOGIST (1892–1903)**

**A. U. Vaitovich**

*Minsk branch of Russian University of Economics named after G. V. Plekhanov,  
Minsk, Radialnaya str., building 40, 220070, Belarus, vaitovich.aliaksandra@gmail.com*

The article aims to reconstruct the main directions of activity of I. Serbau during his work Khotsimsk. It was established that I. Serbau teaching in the people school performed his teaching duties excellently and repeatedly received gratitude from his superiors. It is shown that he was involved in social activities. He published his first article, participated in the 1897 census, founded a public library, joined the teachers' society as well. It was noted that I. Serbau began collaboration with ethnographer and archaeologist E. Ramanau and took part in the formation of the ethnographic collection of the Russian Museum of Emperor Alexander III.

**Keywords:** I. Serbau; pedagogy; ethnography; local history.

Імя Ісака Абрамавіча Сербавы (1871–1943) добра вядомае грамадскасці. Настаўнік і навуковец, ён спрычыніўся да развіцця беларускай этнаграфіі, фалькларыстыкі, археалогіі, лінгвістыкі. Зробленыя ім фотаздымкі ўвайшлі ў залаты фонд айчыннай культуры. Жыццёвы шлях і творчы даробак І. А. Сербавы неаднаразова выклікалі ўвагу спецыялістаў (гл., напр.: [3; 2; 6; 4]). Тым не менш, многія старонкі дзейнасці гэтага неардынарнага чалавека патрабуюць далейшага асэнсавання. Не з’яўляецца выключэннем і пачатковы этап настаўніцкай кар’еры даследчыка.

Асноўныя вехі першых гадоў выкладчыцкай працы Ісака Абрамавіча ўжо абмяркоўваліся ў літаратуры. Вядома, што ў 1892 г., пасля завяршэння Полацкай настаўніцкай семінарыі, І. А. Сербав быў накіраваны ў Клімавіцкі павет Магілёўскай губерні і прызначаны на пасаду настаўніка Хоцімскага народнага вучылішча. За грамадскую актыўнасць ён быў высланы ў мястэчка Карма. З дазволу ўладаў вярнуўшыся у Хоцімск, зацікавіўся этнаграфіяй і фальклорам. У 1903 г., згодна з чарговым рашэннем кіраўніцтва, пераехаў у Гомель [4, с. 193].

Гэты кароткі пералік падзей, безумоўна, нельга лічыць вычарпальным. Выяўленне новых матэрыялаў дазваляе істотна ўдакладніць і дапоўніць сучасныя ўяўленні аб біяграфіі выбітнага навукоўца. Прапанаваны артыкул мае на мэце ўвесці ў навуковы ўжытак раней невядомыя крыніцы і рэканструяваць галоўныя накірункі шматграннай дзейнасці І. А. Сербавы — хоцімскага настаўніка.

**Педагогічная і грамадская дзейнасць.** 1 верасня 1892 г. Ісак Абрамавіч прыступіў да абавязкаў настаўніка Хоцімскага народнага вучылішча [12, арк. 3; 4, с. 193]. Гэтае вучылішча, адчыненае ў 1871 г., уяўляла сабой адукацыйную ўстанову самай першай ступені, навучанне ў якой займала тры гады [20, с. 96]. Выкладанне ў школе такога тыпу гарантавала кавалак хлеба, аднак на працягу дзесяцігоддзяў настаўнікі народных вучылішчаў заставаліся найменш забяспечанымі прадстаўнікамі сваёй прафесіі [14, с. 40]. І. А. Сербай, тым не менш, хутка разгарнуў кіпучую дзейнасць [12, арк. 3; 4, с. 193]. Ужо праз пяць гадоў працы Ісак Абрамавіч увайшоў у лік тых настаўнікаў Магілёўскай губерні, каму была абвешчана падзяка папярэдняга Віленскага навучальнага акругі «за прымерна-усердную і вельмі карысную службу» [8, с. 142]. Замыкацца ў школьных сценах, аднак, ён не хацеў.

У маі 1896 г. у неафіцыйнай частцы газеты «Могилевские губернские ведомости» з'явіўся першы артыкул, напісаны Ісакам Сербавым. Кароткі рэпартаж асвятляў ход народных гулянняў, якія адбываліся ў Хоцімску 13–16 мая 1896 г. з нагоды каранацыі імператара Мікалая II і імператрыцы Аляксандры: «Св. Коронавание ИХ ИМПЕРАТОРСКИХ ВЕЛИЧЕСТВ подало повод местному населению проявить во всей силе чувства: патриотизма, беспредельной любви и преданности Престолу. ...не было ни одного дома, ни одной бедной лачуги, где бы не развевался новенький национальный русский флаг. <...> 14 мая в 9 ч. утра [в] церквах и еврейской синагоге отслужено торжественное Богослужение при массе молящихся. <...> После многолетия стройно исполнены гимн „Боже, Царя храни“, „Коль славен“ и „Славься“, прерываемые дружным „Ура!“. Пел хор народного училища. <...> Вечером при зажигании иллюминации масса народа во главе с представителями общества и хором народного училища, при пении гимнов и других патриотических песен проходила по улицам местечка... Все это только часть того радостного чувства, которое испытало всякое истинно-русское сердце в эти великие для всей России дни» [23, с. 219].

Пішучы сваю нататку, Ісак Абрамавіч, канешне, не ўяўляў, што менш чым праз чвэрць стагоддзя ён з такім жа энтузіязмам будзе вітаць адрачэнне Мікалая II ад трону [25, арк. 19–19звар.], а яшчэ праз некалькі гадоў стане называць сябе «беларусам» [12, арк. 10]. Іншыя думкі займалі амбітнага маладога чалавека. Ён упарта шукаў справу, якой можна было бы прысвяціць жыццё.

І. А. Сербай не застаўся ў баку ад удзелу ў першым усеагульным перапісу насельніцтва Расійскай Імперыі, які адбыўся 28 студзеня 1897 г. У спіслыя тэрміны трэба было запоўніць і пераправерыць апытальныя лісты, а таксама падлічыць статыстычныя даныя па перапісным участку.

Адказнасць і стараннасць Ісака Абрамавіча не засталіся не заўважанымі. Хоцімскі настаўнік атрымаў сваю першую дзяржаўную ўзнагароду — медаль «За труды по первой всеобщей переписи населения» [19, с. 75].

Адзнака на высокім узроўні натхняла. З'яўляліся мары аб справах, якія бы прыносілі відавочную карысць шырокім колам грамадства. У сваіх гуманістычных памкненнях Ісак Абрамавіч не быў самотным: у апошняй чвэрці XIX ст. асветніцкімі ідэямі былі прасякнуты многія прадстаўнікі інтэлігенцыі ў розных кутках імперыі. Знайшліся аднадумцы і ў Хоцімску.

У канцы зімы 1897 г. адзін з жыхароў мястэчка, імя якога гісторыя не захавала, даслаў у галоўную губернскую газету ліст з апісаннем найбліжэйшых планаў хоцімскіх актывістаў: «Потребность в библиотеке настоятельная. Это понял наш уважаемый учитель народного училища И. А. Сербов и умело взялся помочь горю. 23 минувшего февраля был устроен в народном училище, при участии ученического хора, литературный вечер, на который был приглашен весь наш beau-monde. По окончании вечера г. Сербов предложил устроить общественную библиотеку; предложение его было встречено сочувственно. Тотчас же была открыта подписка между присутствующими: собрана хоть маленькая сумма, но поступают также пожертвования книгами. Таким образом начало было положено. Но как довести дело до конца? Где раздобыть ресурсы, нужные для устройства мало-мальски сносной библиотечки? Предполагают устроить лотерею аллегри и дать Пасхой несколько любительских спектаклей» [7, с. 111].

І. А. Сэрбаў паспрабаваў укараніць у мястэчку яшчэ адну папулярную ў тыя часы форму нефармальнай адукацыі дарослых, і арганізаваў таварыства народных чытанняў [12, арк. 3]. У тыя часы «народнымі чытаннямі» называлі публічныя мерапрыемствы, падчас якіх дабраахвотнікі ўслых чыталі кнігі непісьменным слухачам [1]. Царскія чыноўнікі, аднак, вельмі жорстка рэгламентавалі любыя грамадскія ініцыятывы. Імпэт І. А. Сэрбава выклікаў падазронасць мясцовых уладаў, і маладога чалавека выслалі пад нагляд паліцыі ў валасны цэнтр Карма Гомельскага павета (сёння — Добрушскі раён Гомельскай вобласці). Высылка цягнулася два гады. Кіраўніцтва, нарэшце ўпэўніўшыся ў дабранадзежнасці настаўніка, вярнула яго на старое месца працы, у Хоцімск [12, арк. 3; 4, с. 193].

Пераезды настаўніка адбываліся на фоне пераменаў у складзе дырэкцыі народных вучылішчаў Магілёўскай губерні. У 1898 г. пасаду інспектара, адказнага за Клімавіцкі павет, заняў надворны саветнік Палікарп Андрэевіч Сакалоў [18, с. 148]. Выпускнік Санкт-Пецярбургскай духоўнай акадэміі, ён з 1890 г. служыў у сістэме міністэрства народнай асветы. У наступныя два дзесяцігоддзі лёс неаднойчы будзе зводзіць двух працаўнікоў на ніве народнай адукацыі, і П. А. Сакалоў не стане ўтойваць,

што прытрымліваецца «самого лучшего мнения о Сербове» [26, арк. 1]. Свой аўтарытэт у вачах старэйшага калегі Ісак Абрамавіч заявляў менавіта тады, на мяжы стагоддзяў.

Перад перспектыўным спецыялістам была пастаўлена задача па рэарганізацыі Хоцімскага аднакласнага народнага вучылішча ў двухкласнае. Адказнае заданне было выканана бліскуча. Двойчы — па выніках 1901/1902 і 1902/1903 вучэбных гадоў — руплівая дзейнасць хоцімскага педагога адзначалася падзякай папярочцы Віленскай навучальнай акругі [9; 10].

І. А. Сербаву не адмовіўся і ад актыўнай жыццёвай пазіцыі. Ён уступіў у «Общество взаимного вспомоществования учащим и учившим в народных училищах Могилевской губернии», створанае ў 1901 г. [12, арк. 10 зв.; 15, с. 34]. Сябры гэтага таварыства — а іх колькасць у хуткім часе перавысіла 80 чалавек — збіралі грошы на фінансавую падтрымку дзейсных і былых настаўнікаў, іх сямей, найбольш гаротных вучняў. Ісак Абрамавіч, хаця і не заўсёды мог прысутнічаць на агульных сходах, уносіў сваю лепту ў функцыянаванне арганізацыі [13, с. 380].

**Этнаграфічная дзейнасць.** Ужо аўтарытэтным даследчыкам Ісак Абрамавіч так апісваў свае першыя крокі ў навучы: «принимал участие в снаряжении Этнографического Отдела при Румянцевском музее, записывал предметы народного фольклора и пр.» [12, арк. 3; 4, с. 193]. Варта меркаваць, што пры складанні аўтабіяграфіі І. А. Сербаву памыліўся. Ён сапраўды прымаў удзел у фарміраванні этнаграфічнай калекцыі сталічнага музея, але не Румянцаўскага, а Рускага музея імператара Аляксандра III. Непасрэднай перасылкай этнаграфічных рэчаў займаўся не ён сам, а Е. Р. Раманаў — адзін з найвыбітнейшых этнографаў, фалькларыстаў, археолагаў свайго часу.

Дакладныя звесткі аб тым, дзе і калі І. А. Сербаву пазнаёміўся з Е. Р. Раманавым, не выяўлены. Высвятляючы гэты факт біяграфій двух навучоўцаў, варта ўгадаць дзве акалічнасці. З аднаго боку, у 1890 г. Еўдакім Раманавіч праводзіў археалагічныя даследаванні ў ваколіцах вёскі Кульшычы — малой радзімы Ісака Абрамавіча [5, с. 181–182]. Немагчыма, аднак, сказаць, ці сустрэўся тады навучэнец Полацкай настаўніцкай семінарыі са славутым даследчыкам. З другога боку, у 1913 г. падчас ліставання з акадэмікам А. А. Шахматавым Е. Р. Раманаў назваў сябе «б. инспектор г. Сербова» [26, арк. 1–2]. Як вядома, Е. Р. Раманаў працаваў у дырэкцыі народных вучылішчаў Магілёўскай губерні цягам 1895–1906 гг. Ён з’яўляўся адным з пяці інспектароў і займаўся рэвізіяй школ, што знаходзіліся ў некалькіх паветах. Хоцімскі павет, дзе доўгі час выкладаў І. А. Сербаву, у межах інспектарскага раёну Е. Р. Раманава не ўваходзіў. А вось Гомельскі павет, дзе Ісаку Абрамавічу давялося настаўнічаць пасля 1897 г., быў даручаны

Еўдакіму Раманавічу ў 1895–1899 гг. [16, с. 119; 17, с. 124; 18, с. 148]. Магчыма, малады педагог убачыў вядомага этнографа падчас працы ў Карме, дзе адбываў высылку за празмерную грамадскую актыўнасць.

Як бы там ні было, ужо ў пачатку XX ст. І. А. Сербаў дапамагаў Е. Р. Раманаву ў рэалізацыі яго амбітных праектаў. Першай важкай нагодай для супрацоўніцтва стала праца па камплектаванні фондаў Рускага музея імператара Аляксандра III. Гэты музей быў заснаваны ў Санкт-Пецярбургу у 1895 г. У 1902 г. пры музеі быў адкрыты этнаграфічны аддзел, калекцыі якога былі павінны адлюстроўваць асаблівасці матэрыяльнай культуры кожнага з народаў Расійскай Імперыі [21].

Адным з уплываваных музея стаў Е. Р. Раманаў. Цягам 1902–1908 гг. ён перадаў у фонды музея шэсць пасылак, у якія ўвайшлі звыш 1300 экспанатаў з усёй тэрыторыі Беларусі [24]. Паспяховае назапашванне прадстаўнічых музейных калекцый не было бы магчымым без дапамогі мясцовых энтузіястаў. Свой унёсак у арганізацыю беларускага аддзела ў музеі зрабіў і І. А. Сербаў. Цалкам верагодна, што ён далучыўся да збіральніцкай дзейнасці Е. Р. Раманава ўжо ў 1902 г., аднак дакладныя звесткі маюцца толькі ў дачыненні да падзей наступнага году.

У 1903 г. Е. Р. Раманаў адправіў у Санкт-Пецярбург трэцюю па ліку пасылку, якая важыла звыш 30 пудоў. Самую каштоўную частку калекцыі склалі ўзоры сялянскай вопраткі. Ісак Абрамавіч са свайго сціплага настаўніцкага заробку выдаткаваў грошы на пакупку ў сялян Клімавіцкага павету некалькіх мужчынскіх і аднаго дзявочага строю [11, с. 117].

Е. Р. Раманаў не зафіксаваў назваў тых населеных пунктаў, з якіх паходзілі рэчы. Тым не менш, варта паспрабаваць хаця бы прыблізна рэканструяваць маршруты падарожжаў этнографа-пачаткоўца. У 1918 г. у віленскай газеце «Гоман» з’явілася серыя артыкулаў І. А. Сербава, прысвечаных беларускай народнай песні. Разважанні даследчыка ілюстраваліся шматлікімі прыкладамі фальклорных твораў. Некалькі песень былі запісаныя ў Клімавіцкім павеце. У газетных публікацыях не пазначаўся час правядзення этнаграфічных экспедыцый. Нельга выключыць магчымасці таго, што ўжо дасведчаны навуковец знаёміў чытачоў менавіта з той спадчынай, якую сабраў на світанку сваёй дзейнасці. У Хоцімску, а таксама ў вёсцы Галічы, якая сёння адносіцца да Клімавіцкага раёна Магілёўскай вобласці, Ісак Абрамавіч запісаў прыпеўкі. У Галічах ён занатаваў і калыханкі [22, с. 2, 3].

Нягледзячы на захапленне этнаграфіяй, І. А. Сербаў працягваў выкладаць у школе. У 1903 г. ён быў прызначаны настаўнікам Гомельскага мужчынскага прыходскага вучылішча [12, арк. 3; 4, с. 193]. У павятовым цэнтры адкрываліся новыя кар’ерныя і даследчыя перспектывы.

**Заклучэнне.** Хоцімскі настаўнік І. А. Сербай выдатна выконваў свае выкладчыцкія абавязкі і неаднаразова атрымоўваў падзякі з боку кіраўніцтва. Як чалавек, адкрыты на патрэбы грамадства, ён карыстаўся заслужанай павагай мясцовай інтэлігенцыі. Цягам некалькіх гадоў Ісак Абрамавіч упарта шукаў справу, у якой мог бы знайсці прымяненне сваім талентам. Найважнейшы ўплыў на здзяйсненні ім выбар далейшага жыццёвага шляху зрабіў этнограф і археолаг Е. Р. Раманаў.

### Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Агафонова Я.* Литература для народа и центральная аудитория для народных чтений как государственный просветительский проект во второй половине XIX века // Новое литературное обозрение. 2022. № 3 (175). С. 78–92.
2. Беларусы ў фатаздымках Ісака Сербавы. 1911–1912 = The Belarussians in the photos by Isaac Serbau = Baltarusiai Isako Serbovo metu fotografijose / склад., аўт. уступ. артыкула В. А. Лабачэўская. Мінск: Бел. Эн. імя П. Броўкі, 2012.
3. Беларусы: У 8-мі т. Т. 3: Гісторыя этналагічнага вывучэння / В. К. Бандарчык. Мінск: Бел. навука, 1999.
4. *Захаркевич С. А.* Исаак Абрамович Сербов (27.05.1871–21.01.1943) // Интеллектуальная элита Беларуси. Основоположники белорусской науки и высшего образования (1919–1961) / А. Д. Король [и др.]. Минск: БГУ, 2019. С. 192–205.
5. *Копытин В. Ф.* Свод памятников археологии черныбыльской зоны Могилевской области. Могилев: МГУ им. А. А. Кулешова, 1998.
6. *Лабачэўская В. А.* Матэрыялы да біяграфіі Ісака Абрамавіча Сербавы (1871–1943) // Homo Historicus. 2022. С. 38–55.
7. Местечко Хотимск, Климовичского уезда (Корреспонденция) // Могилев. губ. ведомости. 1897. № 22. Часть неоф. С. 111.
8. Местный отдел // Могилев. губ. ведомости. 1898. № 35. Часть неоф. С. 142.
9. Местный отдел // Могилев. губ. ведомости. 1902. № 23. Часть неоф. С. 1.
10. Местный отдел // Могилев. губ. ведомости. 1903. № 20. Часть неоф. С. 1.
11. Местный отдел // Могилев. губ. ведомости. 1903. № 28–29. Часть неоф. С. 117.
12. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 205. Воп. 3. Спр. 7480.
13. Общее собрание могилевского общества взаимного вспомоществования учащим и учившим в народных училищах, состоявшееся 4–5 августа 1905 г. // Могилев. губ. ведомости. 1905. № 94. Часть неоф. С. 380.
14. *Острога В. М.* Материальное положение учителей средних учебных заведений Беларуси во второй половине XIX – начале XX в. // Труды БГТУ. Серия 6: История, философия. 2017. № 1 (197). С. 36–41.
15. *Острога В. М.* Общественно-политическое движение учительства Беларуси во второй половине XIX – начале XX в. // Труды БГТУ. 2012. № 5. История, философия, филология. С. 31–34.
16. Памятная книжка Виленского учебного округа на 1895/96 учебный год. Вильна. Тип. А. Г. Сыркина, 1896.
17. Памятная книжка Виленского учебного округа на 1896/97 учебный год. Вильна. Тип. А. Г. Сыркина, 1897.
18. Памятная книжка Виленского учебного округа на 1898/99 учебный год. Вильна. Тип. А. Г. Сыркина, 1899.

19. Памятная книжка Виленского учебного округа на 1915 год. Вильна. Тип. А. Г. Сыркина, 1915.
20. Памяць: Хоцімскі раён: гісторыка-дакументальныя хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі / уклад.: В. І. Баўрына [і інш.]. Мінск: БелЭн, 2003.
21. Российский этнографический музей [Электронный ресурс]. URL: <https://www.ethnomuseum.ru/collections/collection> (дата обращения: 01.06.2024).
22. *Сербай І.* Аб беларускай народнай песьні // Гоман. 1918. № 94. С. 2–3.
23. *Сербов И. М.* Хотимск Могилевской г. (Корреспонденция) // Могилевские губернские ведомости. 1896. № 44. Часть неоф. С. 219.
24. Собиратели: Романов Евдоким Романович [Электронный ресурс]. URL: <https://www.ethnomuseum.ru/collections/collectors/romanov-evdokim-romanovich> (дата обращения: 01.06.2024).
25. Санкт-Пецярбургскі філіял Федэральнай дзяржаўнай бюджэтнай установы навукі Архіва Расійскай акадэміі навук. Ф. 134. Воп. 3. Спр. 1374.
26. Цэнтральная навуковая бібліятэка ім. Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Аддзел рэдкіх кніг і рукапісаў. Ф. 42. В. 1. Спр. 2110. М. Я. Грынблат.